

Борисенко Наталія Миколаївна

к. філол. н.

доцент кафедри іноземних мов

Одеська національна музична академія

імені А. В. Нежданової

м. Одеса, Україна

natalja.borisenko@gmail.com

Саєнко Валентина Павлівна

к. філол. н.

доцент кафедри української літератури

Одеського національного університету

імені І. І. Мечникова

м. Одеса, Україна

s_valentynos@ukr.net

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА У НАУКОВОМУ І ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА

Наділений від природи значним духовним потенціалом, В. Шевчук досяг великих успіхів і в мистецтві Слова, і в науці, і у власній життєдіяльності. Ще замолоду, захопившись ідеями і творчістю Г. Сковороди, увібравши їх зміст і форму, письменник В. Шевчук доклав максимум зусиль, щоб якомога більше актуалізувати філософське й

культурне надбання великого співвітчизника в іншому часі – у ХХ столітті, межі тисячоліть і 2020-х роках ХХІ віку.

Через те **тема** та **мета** цього виступу на Міжнародній конференції, присвяченій 300-літтю з дня народження Г. Сковороди, вельми значуща не тільки тому, що, по-перше, з порога нашого часу відкривається той неоціненний спадок, який залишив людству представник українського роду Г. Сковорода. А, по-друге, спеціально досліджується непоривний зв'язок двох велетнів Духу – нашого сучасника В. Шевчука і його геніального попередника Г. Сковороди, творчість яких об'єднана золотим перевеслом.

Наголошення таких аспектів взаємообміну думками, ідеями, художніми образами, які пролягли між письменниками з високої полиці української творчості, увиразнює актуальність процесів духовного поступу, шаблі яких тісно пов'язані з національними та творчими інноваціями кожного з них.

Прикметно, що В. Шевчук глибоко і широко увійшов у незглибиму Ріку Творчості Г. Сковороди, як *перекладач, інтерпретатор, вчений-дослідник, послідовник естетичних надбань* попередника, щоб винести їх на поверхню української та світової культури [Див. 6, с. 240-272].

Отже, наш сучасник у своєму науковому та літературному дискурсі доклав максимум зусиль ля того, щоб Слово Г. Сковороди зазвучало в усій повноті його Звучання й неперебутньої Краси.

Для того, щоб виконати місію перекладача філософських екзерсисів та, передовсім, естетичної спадщини Сковороди, зокрема його збірок «Сад божественних пісень» і «Байки харківські», В. Шевчук узявся як вчений-аналітик вивчити специфіку мови Сковороди, щоб найбільш точно й адекватно відтворити її у сучасному звучанні. Він один із тих учених, які бачили в мові Сковороди її книжний тогочасний варіант.

І в цій царині В. Шевчук-перекладач опирається на концепцію видатного мовознавця Юрія Шереха (Шевельова) про те, що мова Г. Сковороди сформована багатьма складниками: староруська/староукраїнська мова з додатком церковнослов'янizmів, грецьких та латинських слів, які в епоху Бароко були вельми поширеними й актуалізованими.

До честі В. Шевчука як мовознавця, що взявся за літературні переклади текстів Сковороди, слід наголосити, що він тут ішов тим же шляхом, яким прямували найкращі мовознавці світового рівня – такі, як О. Гриценко, Г. Клочек, І. Дзюба, В. Дончик, Ю. Шевельов, що заслужив велику шану своєю працею з історії сучасної української мови.

Заглиблення в мовознавчі дослідження дали позитивний результат у перекладацькій справі В. Шевчука. Ось як, наприклад, звучить поезія зі знаменитої збірки Г. Сковороди «Сад божественних пісень» у перекладі В. Шевчука, яка характеризується присутнім ноголосом на великих одвічних духовних і моральних цінностях, актуальних і для нашого буремного часу, коли Україна веде кровопролитну війну проти агресивного вторгнення росії.

О СПОКОЮ НАШ КОХАНИЙ! ДЕ ТЕБЕ ЗНАЙТИ В НАШ ЧАС?...

О спокою наш коханий! Де тебе знайти в наш час?
Ти усім нам прежаданий, врізнобіч розкинув нас.
За тобою ген вітрила розгорнули кораблі,
Щоб могли тебе ті крила на чужій знайти землі.
За тобою марширують, палять, знищують міста,
Цілі роки бомбардують, а чи зможе хто дістать?
Щонайбільші там печалі, де велично-пишний дім,
А найменше в серці жалю у будиночку малім.
Невдоволені завжди ми – то печалей джерело!
Помислами повні злими – ось бунтарства де зело!
Потримаймо дух неситий! Годі мучити свій вік!
Не шукай край знаменитий! Будь звичайний чоловік.

Бо ж печаль ускрізь літає, по землі і по воді,
Швидше блискавок ширяє, знайде і в добрі, й біді.
Розбивай нуду неситу, будь в житті такий, як є,
Годі червам нас точити, треба знати вже своє.
Славні прикладом герої, та побиті на полях,
Хто живе в самім спокої, той стражда в старих літах.
Бог вділив усіх ґрунтами – це пропасти може теж.
Жереб мій із бідняками, але з мудрістю без меж.

І водночас у науковому дискурсі нашого сучасника не тільки перекладацтво як його актуальний вибір. Адже В. Шевчук узявся до ретельного вивчення біографії і творчого шляху Г. Сковороди у своїй величезній за обсягом монографії «Пізнаний і непізнаний Сфінкс. Григорій Сковорода сучасними очима» на 521 сторінку, що вийшла накладом у тисячу примірників у київському видавництві "Пульсари". Спонсорував видання фонд Леоніда Кучми "Україна". Це зразок безпрецедентної праці – великої за обсягом і глибокої за змістом, яка дорівнює колективній монографії цілого наукового інституту.

Аналіз і спеціальне дослідження витоків Сковороди-філософа і Сковороди-письменника, представлені у цій праці Шевчука-вченого, сквородинця, може скласти предмет окремої розмови.

Що ж до літературного дискурсу, присвяченого великому попереднику, то це так само велетенська робота, яка має розкрити сліди Сковородинського начала у власній творчості В. Шевчука. Не беремося осягти цю проблему в усій повноті, бо її всеосяжність знову-таки належить для наукових потуг низки Інститутів – філософії, філології, мистецтвознавства тощо. Через те наша увага зосереджена на спеціальному вивченні слідів Сковороди в одному творі В. Шевчука – романі-триптиху «Три листки за вікном».

На думку Р. Корогодського, на концептуальному та ідейному зрізах проза Валерія Шевчука «на сучасну тематику» інтертекстуально пов'язана

з творами італійського письменника Д. Буццаті та француза Ф. Моріяка [4, с. 66], за неореалістичною стилістикою – з італійським кіно кінця 1940-х – початку 1950-х рр. та картинами грузинського художника Н. Піросмані [4, с. 72], *за глибиною осягнення онтологічної проблеми протистояння та єдності людини і світу вгадується прекрасно засвоєна та переосмислена філософська концепція Г. Сковороди.*

Н. Городнюк у своїй книзі «Знаки необарокової культури Валерія Шевчука: компаративні аспекти» констатує, що в «художній прозі В. Шевчука уявлення про бібліотеку як структуровану культуру поєднується зі сквородинівським ученням про три світи, і зокрема світ біблійних символів як віддзеркалення та джерело пізнання перших двох – мікрокосмосу і макрокосмосу» [2, с.12]

Екзистенційні ідеї, розчинені у творах В. Шевчука, зокрема у романі-триптиху «Три листки за вікном», розпочинаються від байок і поезій Г. Сковороди. Прикметно, що «сквородинівські ідеї трансформуються у творах В. Шевчука на ґрунті екзистенціальної філософії, витворюючи своєрідний “закон піраміди”». Саме тому письменник, переосмислюючи філософські здобутки Г. Сковороди, створив власну метафору бачення й освоєння світу – піраміду, яку будує і не може добудувати дитина, лишаючись незадоволеною і відповідно продовжуючи свій рух по висхідній, виконуючи власну екзистенцію.

Коливання критичних оцінок супроводжує сприйняття «Трьох листків за вікном» до сьогодні, а стосується воно питань поетики, жанрології, напрямів і контекстів прочитання роману тощо. Приміром, за однією з версій, – це авторизована М. Горбачовим критика «бюрократизму та суспільства, позбавленого ініціативи та почуття відповідальності» (Г. Клочек). За іншою, – нова редакція притчі про блудного сина (М. Рябчук). М. Павлишин назвав роман «книгою своєї епохи». Існує думка про «вписаність» твору то в європейський (Л. Тарнашинська), то у

власне український (І. Фізер), зокрема сквородинівський (М. Жулинський, М. Рябчук), контекст і т. ін.

«Вся трилогія В. Шевчука, може, навіть мимоволі, – це трагічна розповідь про кризу сквородинської філософії і – ширше – проторенесансної культури в умовах пізньофеодальних деспотичних відносин» [5, с. 178].

Говорячи про складні семантичні коди у творі – не тільки «барокові», «сквородинівські», а й з інших часів і культур, слід наголосити, що намагання прозаїка «пояснювати символи», відштовхується від потреби знайти шифрувальний ключ. І серед цих змістово-сюжетних кодів роману "Три листки з вікном" першорядне місце посідають *міфологеми мандрів (дороги, шляху), кола, квадрата, будинку (домівки), саду, світового дерева, страху* тощо. [Див. 1, с. 215-218].

Метафори, символи, емблеми, сумніви, сні у творі – це засоби й способи прозаїка донести міфологеми до читача, за ними ж стоїть потужна барокова літературна традиція, зокрема творчість Г. Сковороди.

Один із питомих сквородинських слідів у романі-триптиху є синхронність загального метафоричного впливу на три частини твору, явлені у заголовковій моделі. На відміну від перших двох романів, заголовками до яких є власні назви – імена центральних персонажів «Ілля Турчиновський» та «Петро Утеклий», – останній твір номінативно роздвоєний. Традиція такої заголовкової моделі на сьогодні не поширена, але, якщо з'являється, то антипаційно зумовлює жанрово-стилістичну природу написаного. Класичною подібна назва є для філософського трактату, наприклад, «Лаокоон, або Про межі живопису і поезії» Г. Є. Лессінга та науково-теоретичні праці викладачів Києво-Могилянської академії – М. Смотрицького, К. Транквіліона-Ставровецького, І. Гізеля, а також Григорія Сковороди.

Прикметно, що саме у таких текстах переважно теологічної тематики метафорика є майже канонічно обов'язковою, що допомагає поновому аргументувати приписи та заповіді Вічної книги у межах християнської естетики, концептуальність якої ґрунтується на ідеї **візуальної метафори світла та темряви**, а також **метафори дзеркала**.

Загалом же структура вертикального зрізу простору даного тексту має барокові координати: угорі – небо, чистий дух, Бог; внизу – земля, тілесність, тлінність; між ними – людина, яка одночасно поєднує риси обох субстанцій, не належачи повністю до жодної. Людині лишається тільки дорога між ними – яскравий образ барокової літератури, що засвідчує проміжне становище людської душі. У цьому плані цікаво звернутися до епіграфа твору:

Світ неситий, коли не задовольняє.
Вічність несита, коли не завдає жалю...
А я, як був, так і тепер – подорожній!.. [9, с. 6].

Ці рядки Григорія Сковороди – не лише яскравий приклад барокового мислення, але концептуальний аспект барокової та необарокової культурної свідомості, без розуміння якого важко усвідомити філософсько-естетичну цінність твору Валерія Шевчука. Дорога – це проміжна точка письменницької картини світу (барокової за своєю сутністю), що символізує не лише життєвий шлях особи, а й внутрішнє становлення особистості, рух у бік духовних цінностей чи навпаки – принад тлінного світу: «Над головою вигнулася голуба вгорі і блакитна по боках миса неба, унизу світила притьмареним зелом так само простора миса землі, її перерізала бита тисячами людських та кінських ніг дорога, а по одній із її відрогів тихо шаруділи й наші кроки» [9, с.18].

Книга-сад передбачає певну просторову організацію матеріалу, об'єднаного за тематичною близькістю і підпорядкованого єдиному світоглядному підходу. Ця жанрова форма широко представлена в

європейській бароковій традиції і, зокрема, в східнослов'янській («Городець Марії» А. Радивилівського, «Вертоград многоцвітний» С. Полоцького, «Сад, чи Вертоград духовний» Г. Домецького, «Сад божественних пісень» Г. Сковороди). Такі книги були здебільшого присвячені проблемам моральної філософії – інтерпретували основне покликання людини як збереження і культивування саду душі, викорінення зла і гріхів.

Занотовуючи щоразу нову історію-пригоду, яка виявляє негативні риси людини, Кириак Сатановський тішиться з того, що він не такий – кращий за тих, чиї долі описує. Принцип ілюзорності пізнання і порятунку, який сповідує герой, співвідноситься з логікою притчі «Убогий жайворонок» Григорія Сковороди, який по-філософськи сприймав як навколишній світ, так і внутрішній: «Поглянь на цей світ, поглянь на рід людський. Він-бо є книга, чорна книга, що тримає в собі різноякі біди, як хвилі, що постійно здіймаються в морі. Читай її завжди й навчайся, наче з високої гавані на буряний океан поглядай і тішся. Чи всі читають цю книгу? Всі. Всі читають, але безтямно. П'ятку його бережуть, як написано, на ноги дивляться, не на самий світ, тобто не голову й серце його бачать. Тому ніколи не можуть його пізнати» [7, с. 130-131].

Ремінісценції зі Сковороди, інтертекстуальність як форма вислову думок, з яких складається тканина роману «Три листки за вікном» Валерія Шевчука, надають творові об'єму, з одного боку, а з іншого, – поліфонізму звучання. «Таким чином, у Шевчука відтворено оманливість буквальної інтерпретації Сковороди, зокрема слів «читай і тішся», оскільки саме лише створення «Чорної книги» не допомагає героєві остерегтися зла: відсторонений погляд без співчуття, співпереживання не поглиблює його розуміння світу (Н. Городнюк).

Підсумовуючи спостереження щодо Шевчукового наукового і літературного дискурсу, заснованого на глибокому знанні філософії і

художньої творчості Сковороди, доходимо висновків, що письменник впритул підійшов до розуміння **діалектики особливого типу людини – сквородянської**, за класифікацією діаспорного вченого М. Шлемкевича «Це глибокий людський тип, що не прийняв нової російської дійсності, але і не знизився до рівня старосвітського поміщика. В своїй душі, в самодосконаленні, він шукав нового, кращого світу. Назв'їм його знову для упрощення сквородянським типом, сквородянською людиною. Ми досі хилимо чола перед душевною чистотою й глибиною тієї людини. Ми називаємо самого Сковороду українським Сократом. Одначе мусимо добре пам'ятати одне: – велику різницю між тими двома моралістами. Сократ проповідь моральної відбудови й очищення виніс на атенські базари, і протиставив її мужньо й одверто панівній тоді софістиці. Він смертю заплатив за свою мужність. Сковорода з своєю правдою жив по затишних пасіках поміщиків, здалека від широких шляхів і їх сутолоки. Тому Сократ і його вчення означають початок нової духовности Геллади, тоді як Сковорода при всій шляхетності й величі означає тільки кінець епохи, а не початок нової. – І тут знову, як у попередніх випадках, огляньмося навкруги. В тихих наукових установах, там не раз знайдемо – щоправда – слабкі відблиски тієї сквородянської людини: тиху відданість духові без огляду на потреби нового життя. Архімед креслив свої циркули також у тиші, але вони давали його батьківщині, Сиракузам, найсильнішу зброю в обороні незалежності. Наша «сквородянська» людина вміє креслити свої циркули в такій віддалі від життя, що ніхто й не рветься каламутити їй невинну роботу. – А в поезії: – проповідь втечі від життя в душу і долю – це ж знову блідий відприск сквородянської постави» [10, с. 20-21].

Література

1. Борисенко Н. Художня інтерпретація історичного міфу України в романі В. Шевчука «Три листки за вікном». Біблія і культура: зб. наук. ст. Випуск № 23. Чернівці : Рута, 2001. С. 215–218.
2. Городнюк Н. А. Знаки необарокової культури Валерія Шевчука: компаративні аспекти. К. : Твім інтер, 2006. 216 с.
3. Жулинський Микола. У вічному змаганні за істину. Шевчук Валерій. Три листки за вікном : Роман-триптих. К. : Рад. письм., 1986. С. 3–14.
4. Корогодський Роман. У пошуках внутрішньої людини. І дороги. І правди. І життя К. : Гелікон, 2002. 208 с.
5. Рябчук М. Книга добра і зла за Валерієм Шевчуком. Вітчизна. 1988. № 2. С. 176–179.
6. Саєнко Валентина. Поетика повісті Валерія Шевчука «Двері навстіж». Проблеми сучасного літературознавства : зб. наук. праць відп. ред. Є. М. Черноіваненко. Одеса : Астропринт, 2011. Вип. 15. С. 240–272.
7. Сковорода Г. С. Убогий жайворонок. Твори : у 2-х т. Т.2. К., 1994. С. 124–139.
8. Тарнашинська Л. Б. Художня галактика Валерія Шевчука: Постать сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури. К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2001. 224 с.
9. Шевчук Валерій. Три листки за вікном : роман. К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, Серія : «Доросла серія», «Перлини сучасної літератури», 2011. 702 с.
10. Шлемкевич М. Загублена українська людина. К. : Фенікс, 1992.